

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI XALIQ TA`LIMI WA`ZIRLIGI
A`JINIYAZ ATINDAGI NO`KIS MA`MLEKETLIK PEDAGOGIKALIQ
INSTITUTI

«PEDAGOGIKA» FAKUL`TETI

«Pedagogika ha`m psixologiya» kafedrası

«Pedagogika ha`m psixologiya» ta`lim bag`dari
«Psixologiya pa`nlerin oqitiw metodikasi» pa`ninen

KURS JUMISI

Tema: Ta`limde mashqalali lektsiyalardan paydalaniw

Tapsirg`an:

3 e topar talabasi Mnajatdinova T.

Qabillawshi:

A. Urumbaeva

MAZMUNI

KIRISIW

I BAP. MASHQALALI OQITIW, ONI TA`LIM PROTSESINDE PAYDALANIWDIN` O`ZGESHELIKLERI.

- 1.1. Mashqalali oqitiw tu`sinigi, ta`limdegi a`hmiyeti.
- 1.2. Mashqalali oqitiwdin` waziypasi ha`m sho`lkemlestiriw sha`rtleri.

2 BAP. TA`LIMDE MASHQALALI LEKTSIYA ShO`LKEMLESTIRIW HA`M O`TIW USILLAR.

- 2.1. Mashqalali lektsiya o`tiwdin` zamanago`y usillari.
 - a) do`retiwshilik metod, b) materialdi mashqalalali bayan etiw metodi, v) sha`rtli ra`wishte oqiw xabarlarinin` bayanin mashqalali baslaw metodlari.
- 2.2. Oqitiwdin` mashqalali – izleniw metodlari ha`m olardi qollanip lektsiya oqiw.

JUWMAQLAW

PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR.

KIRISIW

O'zbekstan Respublikasi Prezidentinin «Ta'lim – ta'rbiya ha'm kadrlar tayarlaw sistemasin tu'pten jan'alaw, ba'rkamal awladti qaliplestiriw haqqinda»g'i Pa'rmani (08.10.1997 jil), «ta'lim haqqinda»g'i nizam ha'm «Kadrlar tayarlaw milliy da'stu'ri»n turmisqa engiziw – ma'mleket siyasatinin en' u'oken bag'darlarinan birine aylang'an. Usi da'stu'riy hu'jjetlerde kadrlardin' ma'mleketimizdi ekonomikalik ha'm siyasiy jaqtan rawajlaniwinda sheshiwshi rol' oynawi esapqa aling'an.

Sol ko'z – qarastan kelip shig'ip, ma'mleketimizde ta'lim sistemasin jan'alawdin' nizam ha'm qag'iydalarina a'mel qilg'an halda ha'r tu'rli bag'darlar boyinsha kadrlardi tayarlawg'a kirisildi.

Ja'miyettin' rawajlaniw da'rejesi, daa'wirimizdin' axborot a'sirine aylaniwi, ma'mleketimizdegi o'zgerisler sonni ko'rsetedi, jaslardi jetilisen, jag'daydi tezde bahalaytug'in ha'r qanday halatta da duris ha'm aqillilik penen qarar qabil ete alatug'in ta'jiriybeli qanige etip tayarlaw ushin tek gana da'stu'riy uslublarg'a tayanip sabaq o'tiw jetkilikli emes. Bul bolsa ja'ha'n ta'jiriybesinen ken' paydalaniwdi talap etedi.

Kur jumisisnin' aktualig'i:

Ta'lim sistemasi aldinda turg'an basli maqsetlerdin' biri oqiwsnilardi ha'r ta'repleme garmonikalik rawajlaniw ta'miynlewden ibarat. Oqiwsni shaxsin ha'r ta'repleme ha'm garmonikalik rawajlaniw ko'rsetiwshi tiykarg'i faktor onin' joqari da'rejede o'z betinshe pikirley aliwinda ko'rinedi.

Eger oqiws protsesi oqiwsnini o'z betinshe, erkin pikir ju'rgize aliwg'a u'yretse, onday ta'limdi rawajlandiriwg'a tiykarlangan oqiws – biliw proytsesi dep qabil etiw mu'mkin.

Oqiwsnini pikirlewge bag'darlaytug'in arnawli qurallardi qollanip, oni pa'nge qiziqtiriw, erkin pikirlewge u'yretiw, rawajlantiriw sistemasi jaratilip barilsa, buni mashqalali ta'lim dep aytiw mu'mkin.

Oqiwsnini aktivlestiriwde na'tiyjeli metod, usullarin da'stu'riy ta'limdi a'melge asiriwda didaktikalik jandasiw tiykarinda alip bariliwi dep tu'sintiriledi.

Oqiwshilardin` aqiliy pikirlewlerin tayar bar bolgan jollar menen o`siriw maqsetke erisiwdin` a`piwayi usili bolip, ol do`retiwshilikke, izleniwshilikke alip kelmeydi.

Mashqalali ta`lim protsesinde oqiwshi analiz qiliw tiykarinda qollaniw, sintez qiliw, uliwmalastiriw, faktik materiallardi aniqlastiriw, o`zi erkin jan`a xabardi aladi. Basqasha aytqanda, bul bilimdi ken`eytiriw, teren`lestiriw alding`i alg`an, o`zlestirgen bilimleri tiykarinda o`zlestiriw qollana biliwden ibarat boladi.

Aling`an bilimlerdi jan`asha qollaniwda oqitiwshi qollanba, sabaqliqtan tayar halda bermeydi, ol oqiwshi ta`repien izlep tabiladi. Mine usi halat izleniwshen`lik, tapqirliq metodinda islew ko`nlikpelerin qa`liplestiredi.

Aqiliy izleniw ju`da` quramali protsess, ol tiykarinan mashqalali jag`day ju`zege keltirilgende, aniq mashqalalar ku`sheygende g`ana ju`zege keledi. Eger oqitiwshi tapsirma berip, oni qanday orinlaw jolin aytip, oni orinlawg`a u`nese, bul mashqalani sheshiwge kirmeydi. Bull oqiwshini tek g`an bir sheshimge u`yretedi.

Oqiwshini haqiyqiy aktivlestiriw, oni mashqalani o`z betinshe, erkin pikirlew, teoriyalıq, a`meliy ta`replerin esapqa aliw, analiz arqali mashqala sheshimin o`zi oylag`anday juwamaqlawg`a alip keliwi kerek.

Mashqalali ta`lim da`stu`riy ta`limnen o`zinin` maqseti, printsip, metodlari, waziypalari ta`repien keskin pariqladi. Da`stu`riy ta`limnin` bas maqseti aldinnan pa`nge belgili bilimlerdi o`zlestiriw, oqiwshini pa`nge belgili mag`liwmat penen qurallantiriw, olarda olar haqqında tu`sinik ha`m bilimler payda etiwden ibarat.

Mashqalali ta`limde oqitiwshi oqiwshini quramali tu`sinikler mazmuni menen tanistiriw protsesinde og`an sistemali ra`wishte mashqalalar qoyip beredi, oqiwshig`a mag`liwmat beredi, oqiwshi o`z betinshe, erkin ta`rizde juwmaqlar shig`aradi, uliwmalastiradi ha`m oqitiwshi ja`rdeminde belgili tu`sinik, qag`iydalar, sheshimler shig`aradi.

**Kurs jumisinin` predmeti:** Ta`limde mashqalali lektsiyalardan paydalaniw.

**Kurs jumisinin` maqseti:** Ta`limde mashqalali lektsiyalardan paydalaniw usillarin u`yreniw.

Kurs jumisinin` waziypalari:

- tema boyinsha tiyisli a`debiyatlardi u`yreniw ha`m mag`liwmatlardi toplaw;
- mashqalali ta`lim ha`m onin` maqseti, qag`iydalarin u`yreniw;
- ta`lim protsesinde mashqalali lektsiyalardan paydalaniw usillarin u`yreniw;
- mashqalali oqitiwdin` interaktiv usillarin ko`rip shig`iw;
- tema boyinsha juwmaq jasaw.

I BAP. MASHQALALI OQITIW, ONI TA'LIM PROTSESINDE PAYDALANIWDIN` O`ZGESHELIKLERI.

1.1. Mashqalali oqitiw tu`sinigi, ta`limdegi a`hmiyeti.

Ha`zirgi joqari mekteplerdegi na`tiyjeli oqitiw texnologiyasi – bul mashqalalali oqitiw bolip esaplanadi. Onin` wa`ziypasi aktiv biliw protsesslerine u`ndew ha`m oylawda ilimiy – izertlew uslubin qa`liplestiriw. Mashqalali oqitiw do`retiwshilik, aktiv shaxs ta`rbiyasi maqsetlerine sa`ykes keledi.

Mashqalali oqitiw protsesinde talabanin` erkinligi oqitiwdin` reproduktiv formalarina qarag`anda bargan sayin o`sip baradi.

Ha`zirgi pedagogikag`a ta`n a`debiyatlarda mashqalali oqitiwdin` ha`r tu`rli ta`riyp ha`m xarakteristikalari bar. Bizin`she, biraz toliq ha`m aniq ta`riyp M.I.Maxmutova ta`repien berilgen bolip, onda mashqalalai oqitiw logikaliq pikirler ta`dbirleri (analiz, uliwmalastiriw) esapqa aling`an u`yretiw ha`m sabaq beriw usillarin Kollaw qag`iydalari ha`m talabalardin` izertlew xizmetleri nizamliliqlarinin` (mashqalali jag`day, biliwge bolg`an qizig`iwshiliq, talap ha`m t.b.) sistemasi sipatinda tu`sintiriledi.

Mashqalali oqitiwdin` a`hmiyetin, oqitiwshi ta`repien talabalardin` oqiw jumislarinda mashqalali jag`daydi ju`zege keltiriw ha`m oqiw waziypalarin, mashqalalarin ha`m sorawlarin sheshiw arqali jan`a bilimlerdi o`zlestiriw boyinsha olardin` biliw xizmetin basqariw sho`lkemlestiriledi. Bull bolsa bilimlerdi o`zlestiriwdin` ilimiy – izertlew usillarin ju`zege keltiredi.

Belgili bolganinday, oqitiwdin` har qanday tiykarinda, insan xizmetinin` belgili nizamliliqlari, shaxs rawajlaniwi ha`m olar negizinde qa`liplesken pedagogikalik pa`nnin` printsipleri ha`m qag`iydalari jatadi. Insannin` biliw xizmeti protsesi logikaliq biliw qarama – qarsiliqlarin sheshiwdegi ob`ektiv nizamliliqlari ha`m de didaktikalirintsip – mashqalalaliqqa tayanadi.

Oqitiwdin` ha`zirgi protsesi analiz, psixolog ha`m pedagoglardin` pikirlewmashqalalai jag`day, ku`tilmegen tan`laniw ha`m qushtar boliwdan baslanadi, degen sheshimleri haqiyqatqa jaqin ekenligin ko`rsetedi. o`kitiw

sha'rayatinda insannin` sol psixikaliq, emotsional halati og`an pikirlew ha`m aqiliy izleniw ushin o`zine ta`n tu`rtki waziypasin orinlaydi.

Mashqalali jag`day belgili pedagogikaliq ha`m psixologiyaliq qurallarda maqsetke muwapiq sho`lkemlestirilgen o`zine ta`n oqitiw sha'rayatinda ju`zege keledi. Sonday – aq, u`yrenilgen temalar o`zgesheliklerinen kelip shigip, bunday jag`daylardi jaratiwdin` arnawli usillarin islep shig`iw za`ru`r. Solay etip, oqitiwda mashqalali jag`day a`piwayi g`ana «pikir jolindag`i ku`tilmegen tosiq» penen baylanisqan aqiliy mashaqat halati emes. Ol biliw maqsetleri arnawli talap etilgen aqiliy zarig`iw halati boladi. Bunday jag`day negizinde aldi burin o`zlestirilgen bilim izleri ha`m jan`a ju`zege kelgen waziypa sheshiw ushin aqiliy ha`m a`meliy ha`reket usillari jatadi. Bunda ha`r qanday mashaqat mashqalali jag`day menen baylanisli bola bermesligin ko`rsetip o`tiw orinli boladi. Jan`a bilimler alding`i bilimler menen baylanispasa, aqiliy mashaqat mashqalali bolmaydi. Bunday mashaqat aqiliy izleniwdi kepillemeydi. Mashqalali jag`day ha`r qanday pikirlew mashaqatlarinan pariqlip, onda talaba mashaqat talap qilg`an ob`ekt (tu`sinik, fakt) tin` og`an aldin ha`m ha`zirgi waqitta belgili bolg`an waziypa, ma`sele boyinsha ishki, jasirin baylanislarin an`lap jetedi.

Solay etip, mashqalali jag`daydin` a`hmiyeti sonda, ol talaba tanis bolgan mag`liwmatlar ha`m jan`a faktler, ha`diyseler ortasindag`i qarama – qarsiliqlar boladi. Bull qarama – qarsiliq bilimlerdi do`retiwshilik o`zlestiriw ushin ha`reketlentiriwshi ku`sh boladi.

Mashqalali jag`daydin` belgileri to`mendegiler:

- talabag`a natanis fakttin` bar boliwi;
- waziypalardi orinlaw ushin talabag`a beriletugin ko`rsetpeler, ju`zege kelgen biliw mashaqatin sheshiwde olardin` shaxsiy ma`pi.

Mashqalali jag`daydan shig`a aliw, ha`mme waqit mashqalani, yag`niy ne ma`lim emes ekenligin, onin` so`zli da`liyli ha`m sheshimin an`liw menen baylanisqan boladi.

Mashqalali jag`daydi pikirlep analiz qilatu`g`in bolsaq, ol aldiburin talabalardin` erkin aqiliy xizmeti bolip esaplanadi. Ol talabani intellektual mashaqat keltirip

shig`arg`an sebeplerin tu`siniwge, og`an kirisiw, mashqalani so`z benen tu`sintiriw, yag`niy aktiv pikir ju`rgiziwdi belgilewge alip keledi. Bull orinda izshillik aniq ko`rinedi: aldi burin mashqalali jag`day ju`zege keledi, son` oqiw mashqalasi qa`liplese.

Oqitiw a`meliyatinda basqa variant – sol mashqala sirtqi ko`riniste mashqalali jag`day ju`zege keliwine muwapiq kelgende bolatug`in varianta ushiraydi. Faktler, hu`kimler teoriyalıq qag`iydalar qarama – qarsiliqlari mazmunindag`i sorawlar ko`rinishindegi mashqalanin` ko`rinish a`dette «nege» sorawına juwap bolatugin mashqalali jag`daydin` bar ekenligin sa`wlendiredi.

Mashqala u`sh quramli bo`limnen ibarat: belgili (berilgen waziypa tiykarında), belgisiz (olardi tabiwjan`a bilimlerdi qa`liplestiriwge alip keledi) ha`m alding`i bilimler (talabalar ta`jiriybesi). Olar belgisizdi tabiwg`a bag`darlang`an qidiriw jumislarin a`melge asiriw ushin za`ru`r. Aldiburin talabag`a belgisiz bolg`an oqiw mashqalasi waziypasi belgilenedi ha`m bunda onin` orinlanıw usillari ha`m de na`tiyjesi de belgisiz boladi, sonda talabalar o`zlerindegi aldin iyelengen bilim ha`m ko`nlikpelerine tiykarlanip turip ku`tilgen na`tiyje yamasa sheshiliw jolin izlewge tu`sedi.

Solay etip, talabalar biletug`in waziypa ha`m oni o`z betinshe sheshiliwi usili oqiw mashqaalasi bola almaydi, ekinshiden, qandayda bir waziypanın` sheshiliw usilların ha`m oni izlew quralların bilmese de oqiw mashqalasi bola almaydi.

Okiw mashqaalasınin` a`xmiyetli belgileri to`mendegiler:

- jan`a bilimlerdi qa`liplestiriwge alip keletug`in belgisizdin` qoyiliwi;
- talabalarda belgisizdi tabiw jolında izleniwdi a`melge asiriw ushin za`ru`r bolgan belgili bilim zapasınin` boliwi.

Oqiw mashqalasin sheshiw protsesinde talabalar aqiliy xizmetinin` a`hmiyetli basqishi onin` sheshiliw usilin oylap tabiw yamasa gipoteza qoyiw ha`m de gipotezani tiykarlaw boladi.

Oqiw mashqalasi mashqalali sorawlar menen izbe – iz tu`rde rawajlantirilip bariladi ha`m bunda ha`r bir soraw onin` sheshiliwinde bir basqish bolip xizmet qiladi.

Mashqalanin` quramli bo`limleri, belgili ha`m belgisizdin` o`z – ara mu`na`sibeti xarakteri bilimge bolg`an mu`ta`jlikti keltirip shigaradi ha`m aktiv biliwge bolgan izleniwge u`ndeydi.

Sonni aytip o`tiw kerek, mashqalali oqitiwdin` za`ru`rli sipati talabalarda haqiyqatti ha`m onin` na`tiyjesin izlew protsesine bolg`an unamli mu`na`sibetti ju`zege keltiriw esaplanadi.

Talabalar din` mashqalali oqitiwdag`i do`retiwshilik ha`m izlew biliw xizmeti mashqalali jag`day payda qiling`anda talabalar shinig`iwda mashqalani tu`sintirip beriwinen ibarat boladi, yag`niy biliwdegi qiyinshiliqlardin` payda boliwi a`hmiyetin so`z benen tu`sintirip beredi, son` mashqalanin` sheshiliw usillarin izleydi ha`m bunda tu`rli shamalawlardi alg`a su`redi, talabalar haqiqiy dep tapqan shamalardan birewin gipoteza sipatinda tiykar etip aladi ha`m sonni da`liylleydi. Izleniw mashqala yamasa waziypa orinlang`annan son` tamalanadi.

Shaxs biliw xizmetinin` izleniw da`wirin arnawli sxemalarda da`liylewi mu`mkin: mashqalali jag`day – oqiw mashqalasi – oqiw mashqalasin sheshiw ushin izleniw – mashqalanin` sheshiliwi.

Mashqalali oqitiw shinig`iwlarin sho`lkemlestiriw ha`m o`tkeriwdin` a`hmiyetli ta`repi sonda, bunda oqitiwshi onin` ha`m ta`limiy, ha`m ta`rbiyaliq funktsiyasin jaqsi an`lap alg`an boliwi talap etiledi. Oqitiwshi hesh qashan talabalarg`a tayar haqiyqatti (sheshimdi) beriwi kerek emes, ba`lkim olarg`a bilimlerde aliwg`a tu`rtki beriwi, shinig`iwlarda ham turmisliq xizmetlerinde za`ru`r bolg`an xabar, waqiya, waqit ha`m ha`diyselerdi sanasinda qayta islewlerine ja`rdem beriwi lazim boladi.

1.2. Mashqalali oqitiwdin` waziypasi ha`m sho`lkemlestiriw sha`rtleri.

Mashqalali oqitiw bilimlardi sanali ha`m bekkem o`zlestiriw, do`gerek - a`tirapqa o`zinin` aktiv mu`na`sibetin belgilep aliwda talabalar biliw xizmetin janlantiriwda u`lken mu`mkinshiliklerge iye.

Mashqalali oqitiwda oqitiwshi talabalardin` biliw xizmetin sho`lkemlestiredi, sonda g`ana talabalar pa`nlerdi analiz qiliw tiykarinda o`z betinshe intellektual mashqalalardi sheshiw, sheshim shig`ariw ha`m uliwmalastiriw, nizamliliqlardi qa`liplestiriw ha`m de qolg`a kiritilgen bilimlardi jan`a jag`dayg`a engiziwge umtiladi.

Ayirim hallarda oqitiwshi talabalarda tek g`ana qizig`iwshiliq oyatip qalmastan, ba`lkim oqiw mashqalasinin` o`zin sheship qoymaslig`i ha`m basqa halatlarda talabalardin` oqiw mashqalasin sheshiwdegi o`z betinshe jumislarg`a basshiliq etiw lazim, na`tiyjede talabalarda bilimlarga o`z betinshe erisiw qa`biliyeti qaliplesedi ha`m de gipoteza qoyiw ha`m oni da`liyllew arqali jan`a aqiliy ha`rket usillarin tabadi ha`m de bilimlardi bir mashqaladan basqasina ko`shiriw ko`nlikpesi payda boladi, diqqat ha`m kiyallari rawajlanadi. Talabalar mashqalali oqitiw protsesinde mashqalali jag`dayda oqiw materiallarin qabil etiw arqali bilim ha`m aqiliy ha`reket usillarin o`zlestirer eken, u`yrenilgenlerdi erkin analiz qilar eken, gipotezalar qoyiw ha`m olardi da`liyllew arqali oqiw mashqalalarin qa`liplestirer ha`m shesher eken, bunda talabalardin` intellektual aktivliligi ta`miynlenedi.

Solay etip, *mashqalali oqitiwdin` waziypasi*, talabalar ta`repinen bilimler sistemasi ha`m aqiliy ha`m de a`mleiy xizmetleri usillarin na`tiyjeli o`zlestiriwge birgelikte islew, olarda jan`a jag`dayda aling`an bilimlardi do`retiwshilik penen qollaniw ta`jiriybesin payda etiw, biliw erkinligi ha`m de oqiw ha`m ta`rbiya mashqalalarin sheshiw boladi.

Oqiw protsesinin` a`meliy analizi mashqalasi oqitiwshinin` o`zine ta`nligin belgilew mu`mkinshiligin ashadi. Mashqalali oqitiwdin` a`hmiyeti, ta`lim aliwshi ta`repinen o`zlestiriliwi lazim bolg`an xabarlardi oqitiwshinin` arnawli sho`lkemlestiriwinen ibarat.

Mashqalali oqitiwdi sho`lkemlestiriwdin` *birinshi sha`rti* oqiw xabarlarinin` rawajlanip bariw sistemasi boladi.

Mashqalali oqitiwdin` *ekinshi sha`rtinde* mashqalali oqitiw a`melge asiriladi ha`m onda xabarlardin` oqiw waziypasina o`tkeriliwi waqtinda oni sheshiw usilin tan`law mu`mkinshiligi na`zerde tutiladi.

Mashqalali oqitiwdin` *u`shinshi sha`rti* ta`lim aliwshinin` sub`ektiv da`rejesi, olardin` biliw maqsetlerin an`lap jetiw ha`m qarar qabil etiw, ma`seleni sheshiw ha`m na`tiyjeni qolg`a kirgiziw ushin o`zlerinin` erkinde bolg`an qurallardi bahalay biliw boladi.

Mashqalali oqitiwg`a tiykarlang`an oqiw shinig`iwlarin o`teriw metodikasi onda qollanilatug`in metodikalardi tiykarlap beriwdi talap etedi. Bunda: do`retiwshilik, azg`ana do`retiwshilik yamasa evristikaliq, xabarlardi mashqalali bayan etiw, xabarlardi mashqalali baslaw arqali bayan etiw tiykarg`i metodlar esaplanadi.

2 BAP. TA`LIMDE MASHQALALI LEKTSIYA SHO`LKEMLESTIRIW HA`M O`TIW USILLAR.

2.1. Mashqalali lektsiya o`tiwdin` zamanago`y usillari.

a) do`retiwshilik metod, b) materialdi mashqalalali bayan etiw metodi, v) sha`rtli ra`wishte oqiw xabarlarinin` bayanin mashqalali baslaw metodlari.

Do`retiwshilik metod ta`lim aliwshinin` do`retiwshilik erkinligin toliq a`melge asiradi. Onda talaba oqitiwshinin` bergen waziypasin orinlaydi, usi waqitta o`zleri de oqiw mashqalasin qa`liplestiredi, o`zi o`z betinshe gipotezani sheshiwge ha`reket etedi, izleniwlerdi a`melge asiradi ha`m ku`tilmegen na`tiyjelerge erisedi. Sol ta`rizde do`retiwshilik metodi qollaw menen talabalar xizmeti, alimlardin` ilimiy izertlew xizmetine jaqinlasadi. Oqitiwshi tek g`ana talabalardin` ilimiy – izleniwlerine uliwma basshiliq qiladi. Waziypalar bolsa olardin` o`z betinshe oqiw – biliw is – ha`reketlerinin` toliq da`wirlilgin na`zerde tutadi: yamasa analizge shekem xabarlar jiynaladi yamasa sheshimine shekem oqiw mashqalasi qoyiladi ha`m de sheshimler tekserip ko`riledi ha`m jan`a bilimler engiziledi.

Do`retiwshilik metodtan u`yrenilip atirg`an kurstin` uliwma tiykarlarin qamtip alg`an en` a`hmiyetli temalardi o`tiwde paydalaniw usinis etiledi. Bull bolsa basqa barliq materiallardin` barg`an sayin sanali o`zlestiriliwine alip keliwi lazim. Sonday – ak, bunday metodta shinig`iw o`tkeriw ushin oqitiwshi tan`lang`an bo`lim yamasa tema talabalardin` qabil etiwlerin qolayli boliwie esapqa aliwi lazim.

Do`retiwshilik metod ta`lim aliwshidag`i uzaq waqitti ha`m arnawli sha`rayat jaratiliwin talap etedi.

Talabalardin` do`retiwshilik jumislari formalik ta`repten rebe – ren` boladi. Olar lektsiya tekstin tayarlaw ha`m seminarg`a tayarliq ko`riw, qanday da bir ma`selenin` teoriyalik halatin u`yreniw, ko`rgizbeli qurallar, didaktikalik materiallar tayarlaw ha`m basqalar boladi.

Do`retiwshilik metodi quramali mashqalani bo`leklerge ajiratip, onin` qolayli ma`sellerin basqishpa – basqish aniqlap aliwda qollaniladi ha`m onda sheshilgen ha`r bir basqish ma`selenin` keyingi basqishin sheshiwge tiykar bolip xizmet etedi. Bunda

talabalar oqiw mashqalasinin` qoyiliwinda, gipotezani shamalaw ha`m da`liyllewde aktiv qatnasadi. Olardin` xizmeti reproductiv ha`m do`retiwshilik unsurlarin o`zinde qamtip aladi. Bunda oqitiwdin` izleniw sa`wbeti, talabalrdin` juwaplari ha`m toltiriwlarina qosimsha qilgan halda oqitiwshinin` bayani, faktlardi baqlaw ha`m uliwmalastiriw usillari qollaniladi. Bull hallarda talabalardin` reproductiv ha`m izlew xizmetinin` muwapiqlig`i u`lken a`hmiyet iyeleydi. Olar qandayda bir basqishtag`i oqiw mashqalasinin` o`z betinshe sheshiliwinen tap olardan ko`pshiligi sheshilgenshe shekem ku`shli o`zgerip turiwi mu`mkin.

Shinig`iwlarda do`retiwshilik sa`wbetin qollaniw ma`ksetke muwapiq boladi. Talabalar bunday sa`wbet protsesinde o`zlerinde aldinnan bar bolg`an bilimlari, do`retiwshilik xizmeti ta`jiiriybesine tiykarlang`an halda oqitiwshi basshilig`inda mashqalalardi izleydi ha`m o`z betinshe onin` sheshimin tabadi. Talabalar o`z pikirleri menen sorawlarg`a juwap beredi yamasa o`zlerinin` shig`iwlarinda ha`r qiyli pikirlerin bildiredi, mashqalanin` sheshiliwindegi o`z variantlarin ilgeri su`redi, ha`diyseler ortasindag`i ren`be – ren` baylanislardi belgilep baradi, ba`sekelesedi, basqalardin` pikirlerine kritikaliq mu`na`sibet bildiredi. Bull protseste oqiwshinin` talabalarg`a ja`rdem beriw da`rejesi, olardin` shinig`iwlarg`a tayarliq ko`riw da`rejesine baylanisli boladi.

Do`retiwshilik sa`wbetke tayarlawda oqitiwshinin` og`an u`lken juwapkershilik penen jandasiwi talap etiledi. Oqitiwshi bunday sa`wbetke aldinnan u`lken tayarliq ko`riwi lazim: aldinnan sonday sorawlar oylap tabiwi kerek, olar talabalardin` qandayda bir ha`diysenin` a`hmiyetin oylawg`a ma`jbu`r etisin ha`m de sa`wbet bag`dari ha`m gipotezanin` itimal ko`rilgen variantlari ha`m onin` sheshiliw jollarin boljay aliwi lazim. Oqitiwshi talabalardin` uliwma mashqalani sheshiw ushin jetkilikli da`rejede tayarliq ko`rip kelmesligin de na`zerde tutiwi ha`m bunday jag`dayda a`piwayi ha`m quramalastirip bariwshi qosimsha sorawlardi tayarlap qoyiwi lazim. Bunday sorawlar arqali talabalar do`retiwshilik penen sheshiwi lazim bolg`an waziypalardi bo`leklerge ajiratiw da za`ru`r boladi, yag`niy mashqala kishkene mashqalalarg`a bo`linedi ha`m mashqalali waziypa sheshiledi. Oqitiwshi bunday jag`dayda awir basiqligin saqlawi, talabalarg`a tezirek ja`rdem beriw,

kemshiligin du`zetiwi ha`m aljasiq pikir bildirgenlerge eskertiwi beriwege asiqpaslig`i, ba`lkim qosimsha sorawlar menen o`zlerinin` qa`tesin an`lawg`a ha`m duris qarar qabil qiliwg`a erisiwi maqsetke muwapiq.

Do`retiwshilik sa`wbet waqtında kemirek tayarliq ko`rgen, janli pikir alisiwlarda, sonday – aq, indemeslikti xosh ko`retug`in talabalarg`a ayriqsha a`hmiyet beriwi lazim. Bunday talabalardin` minez – qulqin na`zerdle tutqan halda olardan da «saza shig`iwi»na erisiw maqsetinde olar ushin da aldinnan sorawlar tayarlap qoyiw maqul boladi.

Do`retiwshilik xarakterdegi sa`wbet oqiw izertlew jumislarinin` u`nsu`rlerin za`ru`rli basqishi esaplanadi. Onda talabalardin` o`zinde izertlew jumislari unsurleri bar bolg`an azg`ana – do`retiwshilik xizmetinin` orinlaniwin talap etetugin mashqalali xarkterdegi logikaliq ma`seleler diqqatti o`zine qaratadi.

Materialdi mashqalali bayan etiw. Bunda do`retiwshilik oqitiwshi ta`repiyen a`melge asiriladi ha`m barg`an sayin aktivlestirip bariladi. Oqitiwshi jan`a materialdi bayan etiwde, onin` sheshiliwin o`zi ta`miynleydi. Bunda oqitiwshi qarama – qarsiliqlardi ko`rsetedi, oni ha`mmege esittirip tu`sintiredi, o`z pikirlerin bildiredi, haqiyqatti faktlar, logikaliq da`liyler sistemasi ja`rdeminde tiykarlaydi. Oqitiwshi bul ta`dbirlerdi na`tiyjeli a`melge asira alsa, `alabalar onin` pikirleri barisina diqqat penen qosilip baradi, mashqalalardin` sheshiliw ag`imina qosilip ketedi ha`m de birge pikir ju`rgizedi. Birge qa`weterlenedi, sol ta`rizde shinig`iwdin` qatnasiwshisina aylanadi. Bunda oqitiwshi talabanin` biliw protsesin sorawlar beriwi, sorawg`a soraw beriwi joli menen basqaradi ha`m sol arqali auditoriyadag`i u`yrenilip atirg`an materialar boyinsha qarama – qarsiliqlarg`a diqqatin qaratadi ha`m talabalardi oylap pikir ju`rgiziwge ma`jbu`r qiladi. Oqitiwshi tu`sinilmegen sorawdi sheshiwden aldin `alabalar o`zlerinshe o`z juwaplarin tayarlap qoyadi ha`m oni belgili mu`ddet o`tkennen son` oqitiwshinin` pikir ha`m juwmag`i menen salistiradi.

Materialdi mashqalali bayan etiw xabarldi bayan etiwen tu`pten pariqlanadi. Sebebi onda qandayda bir ha`diysenin` belgileri, tiykarlari, tu`sinikleri, qag`iydalari su`wretlenip beriledi, tayar sheshimler bayan etiledi.

Oqiw xibirlarinin` mashqalali bayani metodinan paydalaniwdin` basqa varianti, pa`n rawajlaniwi tariyxindag`i qanday da bir nizamnin` alimlar ta`repinen ashiliw jolin jaritip beriw boliwi da mu`mkin.

Oqiw protsesinde ken` tarqalg`an metodlardan biri – *sha`rtli ra`wishte oqiw xabarlarinin` bayanin mashqalali baslaw* dep atalatug`in metod bolip esaplanadi. Materialdi mashqalali bayan etiw metodinan bul menen mashqalali jag`day tek g`ana materialdi bayan etiw basinda g`ana jaratiliwi menen g`ana pariqlanadi. Keyinshelli material xabar usilinda bayan etiledi. A`lbette, bul metod joqarida talabanin` do`retiwshalak izleniw xizmeti, a`sirese, do`retiwshilik metodinda ko`ringen ko`nlikpelerdi payda etiwge mu`mkinshilik bermeydi. Biraq talabalardin` shinig`iw juwmag`inda alg`an ilhamlari barliq materialdi aktiv qabil etiwge, og`an joqari qizig`iwshiliq oyatiwg`a tikkeley tu`rtki beredi. Joqaridag`i barliq metodlar arasinda bul metod o`zinin` a`piwayilig`i menen ajiralip turadi.

Mashqalali jag`dayi sho`lkemlestiriwde to`mendegi itimal ko`ringen didaktikalik maqsetlerdi esapqa aliw za`ru`r: oqiw materialina talabalar diqqatin qaratiw, olardin` biliwge bolg`an qizig`iwshiliqlarin oyatiw, talabalardin` biliw xizmetin janlandiriw, olardi intellektual zorig`iw mashaqatlarina alip keliw, talabalar ta`repinen iyelengen ha`zirgi bilim, ko`nlikpe ha`m ta`jiriybeler keleshekte ju`zege keletug`in biliwge bolg`an talaplarin qanaatlantira almaslig`in ko`rsete iliw ha`m de talabalarg`a oqiw mashqalalarin analiz qiliwg`a, onin` sheshiliwindegi en` ratsional jollardi aniqlawda ja`rdem beriw kerek.

Oqiw protsesindegi mashqalali jag`daydin` bir neshe tu`rleri parqlanadi:

1. Talabalar qoyilg`an waziypenin` sheshiliw usilin bilmeydi, mashqalali sorwg`a juwap bere almaydi.
2. Talabalar aldin alg`an bilimlerin jan`a sha`rayatta, halatta paydalaniw za`ru`rligine dus keledi.
3. Waziypenin` teoriyalik ta`repten sheshiliwi mu`mkin bolg`an joli ha`m tan`lag`an usilinin` a`meliy ta`repten qollaniw qiyinlig`i arasinda qarama – qarsiliq ju`z beredi.

4. Waziypanin` orinlaniwinda na`tiyjege a`meliy erisiw ha`m talabalarda oni teoriyalıq ta`repten tiykarlawg`a bilim jetispesligi ortasında qarama – qarsiliq ju`z beredi.

A`debiyatlarda mashqalalı jag`day jaratiwdin` to`mendegi ko`p ushiraytug`ın usillari belgilep o`tileği:

- ha`biyseler, u`yrenilip atirg`an tu`sinikler a`hmiyetin tu`sintiriw ushin mashqalalı waziypalar qoyiw;

- aling`an bilimlerdin` a`meliy en jaydiri w usillarin tabiw ushin mashqalalı waziypa qoyiw;

- talabalrđi ha`diyseler ha`m faktlar arasındag`i qarama – qarsiliqlar ha`m muwapiqsizliqlardi tu`sintirip beriwlerine u`ndew;

- ilimiy tu`sinikleri ha`m turmisliq qiyallari arasındag`i qarama – qarsiliqlardi keltirip shig`aratug`ın fakt ha`m ha`diyselerdi analiz qiliwg`a u`ndew;

- talabalardi fakt, ha`diyse, is – ha`reketler, sheshimlerdi salistiriwg`a u`ndew;

- talabalardi tap tu`sinip bolmaytug`ın xarakterdegi ha`m pa`n tariyxında ilimiy mashqalanin` qoyiliwına sebep bolg`an faktlar menen tanistiriw.

Mashqalalı jag`daydi ju`zege keltiriwdin` joqarida keltirilgen usillari onin` basqa variantlarına sheek qoymaydi. Ha`r bir oqitiwshi o`zinin` a`meliy xizmetinde oqi w materiallari menen do`retiwshilik jumislari protsesinde oni sho`lkemlestiriwdin` tu`rlishe mu`mkinshiliklerin izlew i ha`m tabiwi mu`mkin.

Talabalardin` pikirleri barg`an sayin shegine jetip barip, mashqalalı jag`day olarda belgili emotsionallıq tayarlıqtı ju`zege keltiredi. o`z betinshe a`melge asirilg`an biliw protsesinen, jan`aliqlardan qanaatlaniw payda boladı. Hayran qaliw, tu`sinlik, yamasa shadlıq sezimleri mashqalalı jag`daydi duris sho`lkemlestiriw belgileri bolip xizmet qiladı. Belgili bolg`anınday, joqari ko`terinkilik bilimlerdi na`tiyjeli o`zlestiriw, haqıyqatti izlew ha`m og`an erisiwdin` a`hmiyetli faktori esaplanadı.

Mashqalanin` quramalilig`i, talabalardin` bilim da`rejesi ha`m ta`jiriybesi, olardin` do`retiwshilik xizmeti ko`nlikpeleri, didaktikalıq maqsetke

bag`darlang`anlig`ina qarap mashqalali oqitiwda talaba ha`m oqitiwshi o`z – ara mu`na`sibetlerinin` tu`rli variantlari boliwi mu`mkin, yag`niy mashqaliliqtin` tu`rli shegaralari a`melde boliwi mu`mkin.

Pedagogikag`a ta`n a`debiyatlarda tiykarinan mashqalaliliqtin` u`sh shegarasi haqqinda pikir ju`ritiledi:

Birinshi shegara oqitiwshi o`zi mashqalani qoyadi, oni qa`liplestiredi ha`m talabalaradio`z betinshe onin` sheshiliw jolin izlewge bag`darlaydi.

Ekinshi shegarada oqitiwshi tek g`ana mashqalali jag`daydi ju`zege keltiredi, talabalar bolsa mashqalani o`z betinshe qa`liplestiredi ha`m sheshedi.

U`shinshi shegara – joqari shegara bolip, onda oqitiwshi sonday qag`iydani na`zertde tutadi: belgili mashqalani ko`rsetip bermeydi, ba`lkim og`an talabalardi «toqnastiradi» ha`m de olardi o`z betinshe do`retiwshilik xizmetine bag`dayrlaydi, olardi basqaradi ha`m na`tiyjeni bahalaydi. Talabalar bolsa mashqalani o`z betinshe an`laydi, oni qa`liplestiredi, onin` sheshiliw usillarin izertleydi.

Oqiw mashqalasinin` qoyiliw protsesin an`satlasiriw ushin belgili ta`rtipke boysiniw lazim boladi. Sheshiliwi lazim bolg`an ha`m de jan`a tu`sinikler menen tikkeley baylanisli bolg`an alding`i o`zlestirilgen bilimler shegarasin aktivlestirmesten turip, mashqalani qoyip bolmaydi. Mashqalali jag`daydi sho`lkemlestiriwden aldin talabalrdin` sebep – aqibet baylanislarin ornata aliw usillarin iyelegenligine isenim payda etiw, talabalardin` mashqalali jag`daydi analiz qila aliw da`rejesin u`yreniw sha`rt boladi. Sonday – aq, oqitiwshi talabalar itibarina tek g`ana olar ushin qolayli bolg`an mashqalalardi qoymaslig`i da mu`mkin. Sonin` menen birgelikte mashqalanin` sheshiliwi oni duris qoya biliwge ko`p ta`repten baylanisli ekenligin umitpaslig`imiz za`ru`r.

Bul qag`iydalardi a`mlege asiriw, aldi burin oqiw materialinin` mazmun o`zgesheligi menen baylanisli boladi. Onin` qurami ha`m du`zilisine bir qatar talaplardi qoyiw mu`mkin.

Soni da aytip o`tiw kerek, oqitiw protsesi tek g`ana «mashqalali» yamasa «mashqalasiz» metodlar ja`rdeminde g`ana a`melge aspaydi, ba`lkim onin` na`tiyjeli boliwi ushin ha`r tu`rli metodlardi qollaniw ma`ksetke muwapiq boladi. Oqitiwshi

shinig`iwinin` maqseti, oqiw materiallarinin` mazmunin toplaw, auditoriyada qatnasqan talabalrdin` xarakteri, olardin` tayarliq da`rejesin esapqa alg`an halda olardi tin`law ha`m de birin ekinshisi menen baylanistiriwdi a`melge asiradi. Sonda g`ana oqiw protsesinin` joqari na`tiyjeliligi ta`miynlenedi. Sonday – aq, mashqalali oqitiwdin` na`tiyjeliligi ko`p ta`repten talabalardin` do`retiwshilik xizmetine, mashqalani tu`sintiriw ha`m sheshiwge bolg`an tayarlig`an baylanisli boladi. Olardi do`retiwshilik xizmetine tartiwdi mashqalali baslaw bayaninda a`ste – aqirin izertlew jumislarina shekem o`tiw usinis etiledi. Sonday – ak, mashqalali oqitiwdin` barliq metodlari shinjirinda a`ste – aqirin a`piwayidan – quramalg`a o`tiw kerek boladi.

Demek, mashqalali oqitiw jetkilikli da`rejede na`tiyjeli boliwi ushin ol bir pu`tin oqiw – ta`rbiya protsesinin` u`ziliksiz bo`legi boliwi kerek.

Mashqalali lektsiyalar o`tkeriw protsesinde talablarda do`retiwshilik xizmetke za`ru`r bolg`an motivler, qimmatli jol – jobalar ha`m jollanbalardin` qa`lipleskenligi AXmiyetli orin iyeleydi.

Elgilep o`tiw kerek, oqiw xizmeti motivlerinin` shegarasi ju`da` ko`p motivler jiyindisi bolsa da, olardan eki topari belgilewshi esaplanadi.

Birinshi toparg`a arnawli motivler tiyisli. Olar talabalar ta`repinen barliq turmisliq mu`ta`jliklerdi teren` an`law, qa`nige bolip jetisiwi ushin bilimlerdi iyelewdin` sotsmalliq za`ru`rligin tu`siniwdi qamtip aladi. Bull topar motivlerin oqitiwshi kurstin` a`meliy xarakteri ha`m ka`spiy bag`darlang`anlig`in ko`rsetiw arqali talabalardin` tu`siniklerin a`melde qollaw joli menen ku`sheytiriwi mu`mkin.

Ekinshi topar motivleri oqiw pa`nleri ha`m biliwge bolg`an qizig`iwshiliq penen baylanisqan. Bull topar motivleri a`hmiyetin oqitiwshi talabalardag`i oqiw pa`nlerine bolg`an qizig`iwshilig`in biliw haqqindag`i bilimlerdi qa`liplestiriw arqali ku`sheytiriwi mu`mkin. Bunin` ushin lektsiya protsesinde is – ha`reketlerdin` u`lgili usillari, tu`sinikler sistemasinin` logikalıq usillari, aniqlamalar, qa`siyetler ha`m basqa da`liyllewshi qurilmalardin` «tu`sinikler tiykarında sheshimler» is – ha`reketleri qa`liplesiwinin` didaktikalq qimbatin belgilewshi ow materialına tu`rtki beredi.

Talabalar joqarida bayan etilgen ta`jiriybelerdi qa`liplestiriw ushin lektsiyani o`tkeriw ushin sonday tayarliq ko`riw na`zerde tutiliwi kerek bolip, olar tayar bilimlerdi shaqqanliq penen ha`reket usillarina aylantira alsin. Bull didaktikalik maqsetke erisiw ushin talabalrdin` sheshimlerdi qanday qaliplestiriwlerine, tu`sinikler sheshiminin` qanday usillari bar ekenligine, qanday da bir tu`sinik qaysi talaplar tiykarinda qanaatlandirilip atirg`anlig`ina, da`slepki faktor, argumentler ha`m de sheshimlerge diqqatti qaratiwi kerek.

Oqitiwdin` bul metodin lektsiya oqiwdin` axborot – grafikaliq jandasiwdan, azg`ana do`retiwshilik ha`m do`retiwshilik metodqa o`tiw arqali a`melge asiriw mu`mkin. Olar talabalarda lektsiyanin` tu`rli basqishlarinda ha`m arayatlarinda belgili biliw mashaqatlarin payda etip, olar oqitiw protsesinde aldin qa`liplesken bilim ha`m ko`nlikpelerdi engiliw ha`m de qayta islew tiykarinda na`tiyjeli a`melge asiriladi.

Talabalardi do`retiwshilik xizmetke tayarlaw sistemasinda oqitiwshinin` lektsiya protsesinde olarg`a itibar qaratiwi, oqiw biliw xizmetine mas ko`rsetpelerdi bere aliwi u`lken a`hmiyetke iye. Sol maqsette lektsiyada oqiw pa`ni mazmuninin` uliwma – ta`limiy qimbatin da`liyllew menen birge onin` shaxs intellekti, du`n`yaqarasi. Bilimlerin xarakterlep beriw ha`m qwollaniw usillari, olardan tejemli paydalaniw ha`m de duris bahalay aliw ta`rbiyasina ta`sir etiw de da`liyllew lazim boladi.

Sonday – ak, bunday eksperiment, iyelengen bilimler, pikirlerdi quriw usillarinin` haqiyqiyliq`in tastiyoqlawg`a qaratilg`anlig`i ko`rsetiliwi lazim. Oqiw shinig`iqlarinin` bunday bariwi talabalarda ilimiy – teoriyaliq izertlew ha`m eksperiment o`tkeriw ta`jiriybesin qaliplestiredi. Bunin` menen olar ilimiy do`retiwshilik ken`ligine, isshen`lik qarim – qatnasina shig`adi, izertlewdin` basqishlarin rejelestiredi, onin` maqset ha`m waziypalarin tu`sintiredi, metodikasin islep shig`adi.

2.2. Oqitiwdin` mashqalali – izleniw metodlari ha`m olardi qollanip lektsiya oqiw.

Bu`giingi ku`nde metodlardi na`tiyjeli qollaniwdin` a`hmiyetli o`lshemlerinen biri mashqalali jag`daydi ju`zege keltiriw, mashqalani ku`n ta`rtibine qoya biliw bolip esaplanadi. Pedagoglardin` pikirinshe, mashqalali oqitiw talabanin` erkinligin, pikirlew shegarasin ken`eytiriwge alip keledi. Mashqalali oqitiw talabalardi aktiv biliw protsesine u`ndep, oylawin ilimiy izertlewge bag`darlaydi.

Mashqalali jag`day belgili pedagogikaliq qurallarda maqsetke muwapiq sho`lkemlestiriletug`in o`zine ta`n oqitiw sha`rayatinda ju`zege keledi. Mashqalali jag`daydin` a`hmiyeti sonda, ol talaba tanis bolg`an mag`liwmatlar, bilgenleri menen jan`a faktler, ha`diyseler ortasında ha`m de al`ternativ tan`law a`rwrligi ju`zege keliwi na`tiyjesinde qarar qabil etiwidin` qiyinshilig`i aqibetinde kelip shig`atug`in jag`day bolip esaplanadi.

Mashqalali jag`daydin` ju`zege keliwi talabalardin` aqilin rawajlandiradi. Mashqalanin` kelip shig`iw sebeplerin, sheshimin tabiwg`a u`ndeydi.

Mashqalali soraw qoyip oqitiw talabalardin` bilimlerin sanali ha`m bekkem o`zlestiriwge, biliw xizmetin janlantiriwge, ilimiy izleniwge, izertlewge shaqiradi. Sonin` ushin da lektsiya bolsin, a`meliy shinig`iwlar bolsin, seminar bolsin oqitiwshinin` mashqala qoyiwi yamasa mashqalali jag`daydi ju`zege keltiriwi u`lken a`hmiyetke iye.

Pedagogikag`a ta`n a`debiyatlarda mashqalalar qoyiliwi ta`repinen to`mendegi da`rejelerge bo`linedi:

1. Mashqalani oqitiwshinin` o`zi qoyadi, oni qa`liplestiredi, talabalardi oni o`z betinshe sheshimin tabiwg`a,sheshiw jollarin izlewge bag`darlaydi.
2. Oqitiwshi tek g`ana mashqalali jag`daydi ju`zege keltiredi, talabalar mashqalani o`z betinshe qa`liplestiredi ha`m sheshimin izleydi.
3. Oqitiwshi belgili bir mashqalani ko`rsetpeydi, ba`lkim og`an talabalardi duslastiradi, olardi o`z betinshe xizmetke bag`darlaydi. Talabalardin` o`zi o`z betinshe mashqalani an`laydi, oni qa`liplestiredi ha`m sheshimin tabiwg`a ha`reket etedi.

Oqitiwshi o`tilip atirg`an sabaqtin` formasi, o`tilip atirg`an pa`n, tema ha`m onin` o`zgesheliklerine ko`re qanday mashqala qoyiwin, mashqalali jag`day ju`zege keltiriwin o`zi sheshedi. Usi metoddin` o`zine ta`n ta`repi talabalar aldina mashqala qoyiliwi bolip esaplanadi.

Mashqalali lektsiya mashqala qoyiw arqali baslanadi. Bull mashqala bolsa oqiw materialin bayan etiw protsesinde lektor ta`repiyen izbe – iz ha`m logikaliq halda sheship beriledi yamasa sheshiw jollari ko`rsetiledi.

Mashqala oqiw materialinin` aniq mazmuni menen baylanisli boladi. Ta`lim protsesinde maqsetke erisiw ushin mashqalali oqitiwga bir qatar talaplar qoyiladi:

- mashqalali oqitiw ta`lim aliwshilar mu`ta`jliklerin qandiriw ha`m aktivliligin asiriwg`a bag`darlaniwi;

- usinis etilgen mashqalanin` ta`lim aliwshilar ushin aniq ha`m tu`sinikli boliwi.

Bular:

- qoyilg`an mashqalanin` a`hmiyetliligi;
- mashqala ila`ji barinsha real turmistan aliniwi;
- ta`lim aliwshilar ushin mashqala belgili a`hmiyetke iye boliwi;
- ta`lim aliwshilardin` birgelikte aktiv jumislari;
- mashqalag`a baylanisli xabarlar bazasin jaratiw;
- mashqalanin` basqalar ushin da a`hmiyetli ekenligin ko`rsetiw lazim.

Mashqalali oqitiwdin` maqsetleri

- ta`lim aliwshilardin` mazmunli ha`m izbe – iz bilim aliwin ta`miynlew;
- mashqala sheshimlerin tabiw ha`m onin` basqa sheshimleri boyinsha da keleshekte sheshiliw jollarin islep shig`iw;

- ta`lim aliwshilardi kishkene toparlarg`a bo`lip, mashqalali jag`daylardan shig`ip ketiwge u`yretiwi;

- oqiwshi, talabalarda shaxsiy juwapkershilik sezimlerin oyatiw ha`m bekkemlew;

Mashqalali oqitiwdin` to`rt basqishtan ibarat logikaliq sxemasi to`mendegishe:

1. Mashqalanin` qoyiliwi.

2. Oni sheshiw jollarin aniqlaw.

3. Mashqalani sheshiwdin`en` maqul jolin aniqlaw.

4. Maqalani sheshiw.

Oqiw mashqalalarin qoyiw qag`iydalari:

- tema boyinsha mashqalani qoyiw ha`m sheshiw ushin jan`a tu`siniklerdi talabalardin` alding`i u`yrenge bilimleri menen baylanistiriw a`m eske tu`siriw za`ru`r;

- talabalarg`a sebep – aqibetli baylanisiwdi aniqlaw, pikirlesiw, mashqalali jag`daydi analiz qiliwdi u`yretiw za`ru`r;

- talabalar aldina olar ushin tu`sinikli bolg`an, belgili da`rejede xabardar bolg`an mashqalalardi qoyiw kerek;

- mashqalani sheshiw ushin oni duris qoya biliwdi umitpasliq kerek;

- oqiw materialinda jan`aliq elementleri (jan`a tu`sinik, statistikaliq mag`diwmatlar, o`zgesheliklerdi tu`sindiriwshi ko`rsetkishler ha`m t.b.) boliwi kerek;

- oqiw materiali mashqalali jag`daydi da`liyllegen boliwi kerek. Olardi qarama – qarsi pikirler, faktlar, sanlar, sizba, sorawlar siyaqlilarda tusintiriliwi mu`mkin.

Talaba juwap bere almag`an sorawlarinin` ha`mmesi de mashqalali jag`daydi ju`zege keltire almaydi. Ma`selen, «o`spirimlik da`wiri qaysi jaslarg`a tuwra keledi?» yamasa «referent topar degenimiz ne?» siyaqli ma`seleler shshimin qoyiw mashqalali jag`daydi yamasa mashqala bola almaydi.

Ta`jiriybeli pedagoglardin` pikirinshe tek g`ana oqitiw protsesinde qarama – qarsiliq payda bolg`an jag`daydi g`ana mashqalali jag`day dep ataladi. Talaba oqiw, biliw protsesinde qarama – qarsiliqlarg`a dus kelse, onin` bilimge bolg`an qizigiwshilig`i artadi. Basqasha qilip aytqanda, motivatsiya payda boladi. Ma`selen, sana tek g`ana insanlarga` berilgen sonlaqtan olar o`z – ara bir – birin tu`sinedi, na`sil qaldiriw ha`m na`siline g`amxorliq qiliw qa`biliyetine iye, ha`ywanatlar du`n`yasina itibar bersek, olar da o`z – ara bir – birin tusinedi, na`sil qaldiradi ha`m na`siline g`amxorliq qiladi. Sonda haywanlarda da aqil barma?, degen soraw mashqalaliesaplanadi. Sebebi, bul sorawda qarama qarsiliq bar. Ol talabani salistiriwgi, analiz etiwge iytermeleydi. Insanlar ha`m haywanatlar psixologiyasin u`yreniwge olardag`i sana ha`m instiknktlerdi, olardin` o`zgesheliklerin tusiniwge

alip keledi. Metodologiyaliq ta'repten qarag`anda tu`sinikler arasindag`i qarama – qarsiliqlardin` tiykargi deregi birlemshi esaplanadi.

Talabalardin` do`retiwshilik qa`biliyetin qa`liplestiriw ushin olardi ba`rqulla o`zlerinde tuwilg`an sorawdi beriwge iytermelew kerek. Sabaq aqirinda qarama – qarsiliqlar aniqlastiriliwi lazim.

Mashqalali lektsiya – mashqaalali oqitiwdin` tiykari. Biraq mashqalali oqitiw qanday boliwi kerekligi haqqinda aniq bir pikir joq. a`yirimlar oni ele pa`nde sheshilmegen mashqalalar haqqinda lektsiya dep aytsa, basqalar mashqalalardi sabaqta sheshiw dep esaplaydi.

Mashqalali lektsiya talabani oylawg`a, salistiriwg`a, sheshimin tabiwg`a iytermelewshi lektsiya bolip esaplanadi. Ol quri yadlap aliw emes, ba`lkim o`z xizmetinde za`ru`r bolatug`in a`meliy ko`nlikpelerdi qollap ma`seleni sheshiwge u`yretiwi bolip esaplanadi. Sonday – aq, oqitiw – bunday sabaqlarda ata – babalar sotsialliq – tariyxiy ta`jiriybesi de u`yreniledi. Mashqalali oqitiw arqali talabani o`z pikirin ay`iwg`a, pikirin qorg`awg`a ha`m ba`sekelesiwge u`yretiwi mu`mkin. Pikirlew protsesinde qarma – qarsiliq bolmasa, ba`seke de, pikirlesiw de bolmaydi. Pikirlesiwtsiz bolsa mashqalanin` sheshimin tabiw ju`da` qiyin.

Sabaqta talabalaroqitiwshinin` u`yretiwege shin kewilden umtilip atirg`anin seziwi, talabani o`zi menen ten` ko`rip atirg`anin biliwleri kerek. Joqarida keltirilgen lektsiyani mashqaalil lektsiya sipatinda bayan etiw, sabaqta talabalardi aktiv qatnasiwg`a shaqiriw ushin lektsiya oqip atirg`anda mashqalali jag`day jaratiw za`ru`r. Bunin` ushin aldinnan mashqalali soraw qoyip, og`an talabalar menen birgelikte pikirlesip juwap tabiladi.

Mashqalali oqitiwdin` kemshiligi:

- Ol ko`p waqit talap etedi. Na`tiyjede, mag`liwmat beriwge qaratilg`an sabaq o`tiwge qarag`anda, temani pikirlesiwge ko`p waqit sariplanadi;

- mashqalali jag`daydi ha`r qanday auditoriyada ju`zege keltiriw qiyin;

Bul oqitiwshidan u`lken pedagogikaliq sheberlik, ko`p ku`sh – quwat, ta`jiriybe talap etedi.

JUWMAQLAW

Belgili bolganindeg, oqitiwdin` har qanday tiykarinda, insan xizmetinin` belgili nizamlililqlari, shaxs rawajlanishi ha`m olar negizinde qaliplesken pedagogikalik pa`nnin` printsipleri ha`m qag`iydalari jatadi. Insannin` bilish xizmeti protsesi logikalik bilish qarama – qarsililqlarin sheshiwdegi ob`ektiv nizamlililqlari ha`m de didaktikalirintsip – mashqalalilqqa tayanadi.

Mashqalali jag`daydan shig`a alish, ha`mme waqit mashqalani, yag`niy ne ma`lim emes ekenligin, onin` so`zli daliliyli ha`m sheshimin an`liw menen baylanisqan boladi.

Mashqalali jag`daydi pikirlep analiz qilatu`g`in bolsaq, ol aldiburin talabalardin` erkin aqiliy xizmeti bolip esaplanadi. Ol talabani intellektual mashaqat keltirip shig`arg`an sebeplerin tu`sinishge, og`an kirishiw, mashqalani so`z benen tu`sintirish, yag`niy aktiv pikir ju`rgizishdi belgilewge alip keledi. Bul orinda izshillik aniq ko`rinedi: aldi burin mashqalali jag`day ju`zege keledi, son` oqish mashqalasi qaliplesedi.

Mashqalali oqitish shinig`iwlarin sho`lkemlestirish ha`m o`tkerishdin` a`hmiyetli ta`repi sonda, bunda oqitish onin` ha`m ta`limiy, ha`m ta`rbiyalik funktsiyasin jaqsi an`lap alg`an bolishi talap etiledi. Oqitish hesh qashan talabalarg`a tayar haqiyqatti (sheshimdi) berishi kerek emes, ba`lkim olarg`a bilimlerde alishg`a tu`rtki berishi, shinig`iwlarda ham turmislik xizmetlerinde za`ru`r bolg`an xabar, waqiya, waqit ha`m ha`diyselerde sanasinda qayta islewlerine ja`rdem berishi lazim boladi.

Mashqalali lektsiya talabani oylawg`a, salistirishg`a, sheshimin tabishg`a iytirmelewshi lektsiya bolip esaplanadi. Ol qurish yadlap alish emes, ba`lkim o`z xizmetinde za`ru`r bolatu`g`in a`meliy ko`nlikpelerde qollap ma`seleni sheshishge u`yretish bolip esaplanadi. Sonday – aq, oqitish – bunday sabaqlarda ata – babalar sotsialliq – tariyxiy ta`jiriybesi de u`yreniledi. Mashqalali oqitish arqali talabani o`z pikirini ay`ishg`a, pikirini qorg`awg`a ha`m ba`sekelesishge u`yretish mu`mkin.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYatLAR.

1. I.A.Karimov, «Yuksak ma`naviyat engilmas kuch». T.2008 y.
1. I.A.Karimov, «Barkamol avlod orzusi». T. Sharq. 1999 y.
2. I.A.Karimov, «Barkamol avlod – O`zbekston taraqqietining poydevori».T.1998 y.
3. Azizxwjaeva N.N. «Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat». T. 2006 y.
4. Asqarova M.W., M.Haytboeva, M.S.Nishonova, «Pedagogika». T. 2008 y.
5. Mavlonova P., Turaeva O., K.Xalqberdieva «Pedagogika». T. 2001 y.
6. Mavlonova A. “Pedagogika”. T. 2001 y.
7. Munavvarov A.K. Oila pedagogikasi. T. 1994 y.
8. Nishanova Z.T., Dustmuxamedova Sh.A., Tulyaganova Sh.T. «Pedagogik psixologiya. T.2011.
9. Nishanova Z.T., Alimova G. «Bolalar psixologiyasi va uni wqitish metodikasi» T. 2005 y.
- 10.Tolipov O’ Q., Usmonboeva M. “Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari”. T. 2006 y.
- 11.Tojiboeva D., Yuldoshev A. «Maxsus fanlarni wqitish metodikasi». T. 2009 yil.
12. Qurbonov Sh., Seytxalilov E. «Ta`lim sifatini boshqarish». T.: 2006 yi.
- 13.Haydarov F.I., Halilova N.I. «Psixologiya fanlarini wqitish metodikasi». T. 2006 y.
- 14.Ywldoshev J., Ywldosheva F., Ywldosheva G. «Interfaol ta`lim sifat kafolati» T. 2008 yil.
- 15.<http://www.textbook.ru/courses/2002mm>